

Mozes of Gerard Terborch?

door A. J. MOES-VETH

In de collectie Zebinden, in het Prentenkabinet, afkomstig van de Familie ter Borch, worden wel een dozijn getekende jongenskopjes, vroeger Jan Fabus geheten, alle ongesigneerd, als Mozes-zelfportretjes bewaard.

Twee dragen het gecalligrafeerde opschrift: Mozes ter Borch. In dezelfde hand staat dit ¹ op een zwart-krijtschets, die door Mozes op een MB gesigioneerde pentekening is herhaald, mogelijk als voorstudie voor een ets. De krijtschets is van achteren wit gemaakt, geschikt voor kalkeren op de gezwarte plaat en draagt de sporen van doortrekken. Dit opschrift wordt als de naam van de maker van alle portretjes, hoewel ongemerkt, gelezen. De tekeningen zijn soms 1660 of 1661 gedateerd. Andere getekende Mozeskopjes, misschien al vroeg in vreemde handen geraakt, zijn echter wél van aantekeningen voorzien.

Op een ernstig krijtportretje in ovaal, op naam van Netscher in het Prentenkabinet te Leiden bewaard, staat in inkt: G. ter Borg Fec.-1660 (afb. 1).

Weliswaar is deze tekening door een vreemde hand tot een ovaal opgemaakt, en dit vermoedelijk valse merk kan er na het afknippen opnieuw zijn opgezet.

Het als Jan Fabus bekende, veel gereproduceerde vergenoegde jongensgezicht, vlak van voren gezien onder de grote hoed, in de Albertina te Wenen, is gesigneerd: T. Borch nae leven geteekend ².

Op de lachende jongen, sinds 1824 in het Brits Museum te Londen, meen ik te mogen lezen: G. T. Borch, 1660 na Mozes g. . . teeke . . . (afb. 2).

Hind noemt de rechterhelft van de regel schrift onder: 'Head of a youth with open mouth' – onleesbaar. Er zijn enige letters uitgewist en de redactie is wat ongewoon, maar bij ter Borch niet ongebruikelijk.

In zijn karikaturale voordracht heeft de mogelijk versleten tekening wel wat van een plagerij. Mozes is hier met zijn uit de proporties groeiend jongensgezicht bepaald een lelijk kind. Het piekerige haar en de gapende grijns doen onplezierig aan. Het meest sprekend is de geprononceerde top van zijn malle, naar rechts omhoog gestoken neus.

Een tekening in het Prentenkabinet te Amsterdam, in Gesina's Album (pag. 51 links), juist in dezelfde houding, maar nu naar links gewend, is meer evenwichtig van verhoudingen; ook is de vaste plastiek hoger opgevoerd. Hij werpt het hoofd achterover in uitbundig schateren (afb. 3).

Een studie in olieverf op papier (cat. 1934 Rijksmuseum 578 a, op naam van Mozes ter Borch), afkomstig van de collectie Zebinden (afb. 4), komt in afmeting en verlichting vrijwel met deze tekening overeen. Het zijn dezelfde lichtaccenten en schaduwtoetsen. Het welige haar valt in dezelfde krullen om het guitig-stout gezicht. Maar op het schilderijtje is alles veel gevoeliger gedetailleerd. De jongen lacht uitdagend, bijna brutaal. Het rijke palet is gedurfd. Een bijzonder steenrood in de muts, hoog-oranje en gouden glans van het haar, karmijn op wang en lippen, is, in

¹) Bulletin Rijksmuseum, jrg. III 1955, blz. 45, afb. 12. ²) Bulletin Rijksmuseum, jrg. III 1955, blz. 45, afb. 13.

Afb. 1. Gerard Terborch, Mozes Terborch in 1660. Rijksprentenkabinet

Afb. 2. Gerard Terborch, Mozes Terborch. British Museum, Londen

tegenstelling met de blanke gelaatskleur van roodharigen, tot ongemene levendigheid opgevoerd.

Dit verraadt de geoefende hand van een gevoelig kolorist. Omstreeks 1660-'61, de datum, die veel krijtportretjes dragen, zal de toen 15 à 17-jarige Mozes, aan wie het in de catalogus wordt toegeschreven, dit kopje wel niet zelf geschilderd hebben. De kwaliteit en herkomst wijst haast zeker op Gerard ter Borch als maker, al blijft de gedurfde expressie en de wat rulle verfbehandeling in diens oeuvre omstreeks 1660 ongewoon. Overeenkomst in vorm en uitdrukking met de tekening in Gesina's Album is treffend. Picturaal voegt zich het stukje uitnemend bij de Haarlemmers en Hals, waarnaast het is ondergebracht. In vroege ter Borch-portretten zoals dat van Ds. van der Schalcke, 1641 of 1644 gedateerd (Rijksmuseum cat. 571), is dat eveneens evident. In het schetsmatige van de opzet naar dit levendig model komt Gerard's vroegrijpe snelle vaardigheid uit zijn vroeger werk weer naar voren.

Een tekening van de huilende Mozes, eveneens in Gesina's Album opgeplakt (pag. 129, links), gedateerd 1660 (afb. 5), kan gelijktijdig zijn ontstaan. De krijtlijnen dragen hetzelfde karakter; de omtrek van de wijkende wang, hier links en daar rechts, is even nadrukkelijk, op het grove af, vastgelegd, als bij pendanten geaccentueerd.

De heftige actie zou hierdoor zijn verklaard. Mozes kan hebben geposeerd, zowel voor Jantje lacht als voor Jantje huilt; zoals ik ook de oude Gerard meen te herkennen op de Democrites en de Heraclites (H. de Gr. 2 en Plietsch 16, beide 17 × 22 cm).

Een enigszins schetsmatig, meer aanvallig kinderkopje op doek nam het Rijksmuseum in 1907 (cat. 1934, 578 c), als door Mozes ter Borch geschilderd, van het Prentenkabinet over (afb. 6).

Afb. 3. Gerard Terborch, Mozes Terborch lachend.
Album van Gesina Terborch

Afb. 4. Gerard Terborch, Mozes Terborch, vroeger
Jan Fabus gebeten. Rijksmuseum

In vergelijking met de eerste, bontgekleurde studie, kan het haast monochroom heten. Het gevoelige palet van Gerard ter Borch, in talloos gevarieerde en verfijnde schakeringen van blond en grijs, is hier vol verve en vlot uitgespeeld en in dit voor hem ongewoon, bijna halfevensgroot formaat in breder toetsen opgezet.

De kop heeft de afmeting van die op de schilderstukken van G. T. B. Sr. en van Gesina in het Zwols Museum. De zoon en broeder kan zich dit keer naar hun voorkeur hebben geschikt. Bekend is ook Gerard Sr.'s smaak voor 'grote en woelige ordonnantieën, – vandaar ook misschien het lachen en huilen! Mozes als jong kind is goed te herkennen aan de ongelijke grootte van de ogen, de scheve inplanting van het haar en de val van de krullen. Toch steunt geen van het dozijn getekende Mozesportretjes uit de collectie ten volle deze identificatie. Maar deze wakkere kinderoogjes kijken ons in de 50-er jaren op Gerard's schilderijen bij herhaling aan. Met nauw bedwongen ongeduld onderwerpt hij zich aan de moederlijke zorgen. (Mauritshuis, H. d. Gr. 46).

Wie kent niet dit grappig kinderprofiel? (afb. 7). Met een appeltje zijn de bewegelijke handjes tot rust gebracht op het blauwe jongensschort. Daarboven is hem een fris wit borstlapje of babbetje voorgespeld, zoals kleine Urker kinderen dat droegen. Marker jongens lopen nog tot hun 5e jaar in blauwe boezelaars over hun rokjes. Gewillig leunt hij aan de brede schoot van de lieve vrouw en zijn roodblond haar ondergaat de vaardige zorg van haar gevoelige handen, – welhaast de mooiste, die ter Borch portretteerde ¹.

Telkens keert haar gestalte in de 50-er jaren op Gerard's genrestukken terug, vol

¹) De Heer Gudlaugsson acht het om bepaalde redenen niet onmogelijk, dat dit ter Borch's vrouw voorstelt, dit in afwachting van nadere bewijsvoering vermeld; maar hij houdt haar niet voor hetzelfde model als de vlijtige huisvrouw. Zie ook: *Kunsthistorisch Jaarboek*, 1948, blz. 252 en afbeelding 22.

Afb. 5. Gerard Terborch, Mozes Terborch wenend. Album van Gesina Terborch

toewijding aan huiselijke bezigheden. Hoe vaardig zoekt zij aan het spinnewiel het vlas te verwerken tot een fijn linnen draad (Stichting Erven van der Vorm, H. d. Gr. 73). Vlijtig hanteert zij de naald, het werkstuk op het naaikussen op schoot, gezeten naast een grote wieg (Coll. Nienhuis, H. d. Gr. 72). Met vaste hand en onverbiddelijk geduld houdt zij Mozes het lijvige boekdeel voor, waaruit hij moet leren lezen. (Louvre, Parijs, H. d. Gr. 104).

Zij zou, sinds 1648 weduwe, de zorgen voor haar zusters jongste zoon, haar negende kind, de eerste jaren hebben gedeeld.

Op de scharenslijpers-binnenplaats te Berlijn (H. d. Gr. 19) staat Mozes in zijn rood baaien rokje aan moeders schoot geleund. Zijn figuurtje is ten voeten uit zichtbaar, maar het gezichtje gaat onder de haardos schuil.

De hand van schilderen en het kleurengamma van dit schilderij staat dicht bij die van het lachende Mozeskopje. De muts van Harmen en die van het kleinste portretje zijn van hetzelfde exquisite steenrood.

Als een kleine prins, opgetuigd met een grote baret met struisveren, het kenmerk van de kleine gerokte jongens in de 17e eeuw, staat hij achter de tafel, naast zijn moeder: het appelschillend vrouwtje te Wenen. Kennelijk vragend zijn de grote, mooie kinderogen schuin omhoog op haar gericht.

Dit schilderij wordt door de Heer Gudlaugsson weliswaar later gedateerd. Maar herhaald gebruik van vroegere voorstudies is bij ter Borch niet ongewoon ⁴.

⁴) Het was de Heer Gudlaugsson, die in het miniatuur van de collectie Gatacre de Steurs het portret van Mozes herkende, en diens identiteit daarmee vaststelde. Zijn omvangrijke publikatie over ter Borch zal zeker nog meer verrassingen brengen.

Afb. 6. Gerard Terborch, Detail uit 'de Moederlijke zorgen'. Mauritshuis

Afb. 7. Gerard Terborch, Mozes Terborch. Rijksmuseum

In Gesina's Album leeft de herinnering voort aan de ontijdige dood van Mozes, de geliefde jongste broer van het grote gezin.

Het bonte kleine schilderijtje in het Rijksmuseum van de lachende vlegel sluit aan bij de vele door Gesina bewaarde, zo gevarieerd getekende Mozes-portretjes omstreeks zijn 15e jaar.

In Gerard's vroegere genre-stukken legt hij het beeld van het jongere broertje vast. Zo de kleine Benjamin in de twee olieverfstudietjes wordt herkend en deze aan het oeuvre van Gerard ter Borch als ongewone staaltjes worden toegevoegd, zou de herinnering aan dit veelbelovende kind daarmee verrijkt zijn, en van Gerard's werk een vergeten aspect heroverd.